

Darius Pocevičius (g. 1968) – rašytojas, vertėjas, kontrkultūros aktyvistas. 1990 m. baigė ekonomikos studijas, dirbo Lietuvos Mokslų akademijoje, studijavo Frankfurto prie Maino J. W. Goethės universitete. Vėliau dėstė rinkodarą Vilniaus universitete, rašė disertaciją. 2000 m. įsitraukė į literatūrinę ir kultūrinę veiklą. Lietuvos kultūrinėje spaudoje išspausdino daugiau kaip 100 esė ir kultūrinių apžvalgų. 2003 m. „Vagos“ leidykloje išleido tekstų rinkinį „Vieną kartą gyveno vienas žmogus“, pasak autoriaus, „pirmąją ir paskutinę savo poezijos knygą“. Daugelio kūrybinių, kultūrinių ir kontrkultūrinių akcijų organizatorius. Interneto svetainių tekstai.lt ir anarchija.lt redaktorius. Klaidingai manoma, kad D. Pocevičius – vienas iš autorių, kurie 2006-2008 m. kolektyviniu Castor&Pollux pseudonimu pasirašinėjo skandalingas ir kontroversiškai vertinamas knygų apžvalgas „Šiaurės Atėnų“ savaitraštyje.

Darius Pocevičius

Lietuviška žiniasklaida – žodžio laisvė su gero propaganda doze Laisvojo universiteto paskaita 2008 m. rugsėjo 18 d.

JAV nepriklausoma nevyriausybinių organizacijų „Freedom House“, skatinanti žodžio laisvės plėtrą visame pasaulyje, kiekvienais metais atlieka tyrimus ir pavišina atskirų šalių žiniasklaidos laisvės indeksą. 2007 m. pasaulinėje reitingų lentelėje Lietuva ir Čekija dalijosi 29 ir 30 pozicijas, Lietuva pagal žiniasklaidos laisvę aplenkė tokias „senos demokratijos“ šalis, kaip Didžioji Britanija, Austrija, Prancūzija, Ispanija, Graikija, Italija. 2008 m. Lietuva pakilo į 25-ąją vietą, kurią užėmė kartu su Kanada, Čekija bei Didžiąja Britanija. Latvija liko 40 vietoje, o Lenkija – dar žemiau, vos 51 vietoje.

Amerikiečių akimis žiūrint, mūsų žiniasklaida yra ganėtinai laisva. O kaip ji atrodo mūsų pačių akimis? Štai prieš keletą savaičių, rugsėjo 4-ąją, ekonomistė ir politologė Aušra Maldeikienė portale delfi.lt paskelbė straipsnį „Kodėl neįtikina lietuviška propaganda?“, kuriame teigia, kad lietuviška žiniasklaida yra ne kas kita, o „mąstymo kontrolei pajungtas informavimas“. Tame lietuviškame „informavime“ ji išžiūri daug bruožų, kurie kalba apie tipiską propagandą, ir pateikia propagandos atpažinimo požymius:

1. Itin dažnai informacija pateikiama iš vieno šaltinio,
2. Nėra alternatyvaus požiūrio, alternatyva negerbiama,
3. Vietoje faktų pateikiami duomenys, diskredituojantys priešininką,
4. Propaganda kalba ne argumentais, ji svaiddosi išvadomis,
5. Siūlant sprendimus, nekalbama apie galimas pasekmes,
6. Vienos gyventojų grupės priešinamos su kitomis.

Žinoma, A. Maldeikienė šiuo atveju kalbėjo apie nesėkmingų įvykių – Gruzijos ir Rusijos karinio konflikto – nušvietimą lietuviškoje žiniasklaidoje. Tačiau ar ši žiniasklaidos prilyginimo propagandai diagnozė nėra simptomiška ir kitais atvejais, ar tai nėra tiesiog įsisenėjusi chroniška liga? Kaip sakoma, pabandykime pažvelgti giliau: ar lietuviška žiniasklaida apskritai nėra atskiesta didele propagandos doze, ar Lietuvoje iš viso galime kalbėti apie visišką žodžio laisvę?

Šioje paskaitoje remsiuosi amerikiečių lingvisto, filosofo ir politologo Noamo Chomsky mintimis ir pabandysiu jas adaptuoti šiandieninei Lietuvos žiniasklaidos padėčiai. Kalbėsiu apie du N. Chomsky straipsnius „Propaganda, amerikietiškas stilius“ („Propaganda, American-style“, Propaganda Review, Winter 1987-1988) ir „Apie nepastebimą demokratijos liniją“ („Democracy’s invisible line“,

Demokratinėje visuomenėje veikianti minčių kontrolės sistema

Visų pirma reikia nubrėžti skirtumą tarp totalitarinės ir demokratinės visuomenės. Totalitarinėse šalyse valstybė nubrėžia oficialią liniją, kuriai visi turi paklusti. Propaganda totalitarinėje visuomenėje nesistengia kontroliuoti visų mūsų minčių, ji tik suteikia partinę liniją: „Tai, ką jūs manote, nelabai kam svarbu. Štai oficiali doktrina, jei nukrypsi nuo jos, tai mes tau kai ką padarysime, nes turime galią“

Tuo tarpu demokratinė visuomenė negali taip veikti, nes valstybė negali kontroliuoti mūsų elgesio pasitelkdama jėgą, valstybės galimybės yra stipriai apribotos. Tada pasitelkiama kita priemonė – kontroliuoti mūsų mintis. Jei žmonėms leidžiama pareikšti nuomonę, tai turintys galią imasi kontroliuoti, ką tas liaudies balsas sako – kitaip tariant, imasi kontroliuoti mūsų mąstymą. Tai galima padaryti, pvz., rengiant politinius debatus, kuriuose, iš šalies žiūrint, pareiškiami daug nuomonių, tačiau iš tikro jų spektras itin ribotas. Tereikia įsitikinti, kad visos debatuose dalyvaujančios šalys priima tam tikras prielaidas, kurių pagrindas yra propagandinė sistema. Kai visi priima propagandinę sistemą – tada leidžiama organizuoti debatus...

Aišku, ta propagandinė sistema, arba linija, arba doktrina, demokratinėse visuomenėse niekada aiškiai neparodoma, bet ji yra gana lengvai numanoma. Net patys karščiausi debatai oficialioje žiniasklaidoje neišina iš visuotinai priimtų, besąlygiškai nubrėžtų ribų. „Priešingi“ požiūriai atsiranda tik griežtai apibrėžtame tematikos ir idėjų plote. Kontrolės sistema demokratinėse visuomenėse ypatingai paveiki. Mes dažnai net nepastebime tos linijos, tos propagandinės sistemos, tos doktrinos, kaip nematome ir oro, kuriuo kvėpuojame. Mes netgi įsivaizduojame, kad regime gyvus debatus. Ši kontrolės sistema yra daug galingesnė nei totalitarinėse visuomenėse. N. Chomsky tai vadina laisvų žmonių smegenų plovimu.

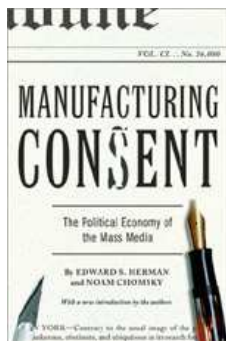
Trumpa smegenų plovimo mechanizmo istorija

Pirmojo pasaulinio karo metais grupė Amerikos istorikų pasiūlė prezidentui Woodrowui Wilsonui savo, kaip profesionalų, paslaugas. Jie nusprendė padėti šalies vadovams išspręsti Amerikoje suvešėjusių antikarinių nuotaikų problemą. Buvo pasiūlytas sprendimas, pavadintas „istorijos inžinerija“. Idėjos esmė – taip apdoroti istorinius faktus, kad šie pasitarnautų valstybės interesams ir jos vykdomai militarizacijos politikai. „Istorijos inžinerijos“ projektas buvo sėkmingai įgyvendintas praktikoje. Didžiojoje Britanijoje ir JAV XX a. 2-ajame dešimtmetyje gimė šiuolaikinė viešųjų ryšių industrija, kurią taip pat galime pavadinti opinijos formavimu ar propaganda.

1921 m. žinomas amerikiečių žurnalistas Walteris Lippmanas iškėlė idėją, kad demokratijos menas reikalauja „pagaminti sutarimą“ (*manufacturing consent*). Ši frazė – orveliškos minčių kontrolės atitikmuo. Pagrindinė „sutarimo gamybos“ idėja: valstybėje, kurioje valdžia negali kontroliuoti žmonių jėgą, ji geriau kontroliuos jų mintis.

Jau XX a. 3-4-ajame dešimtmetyje nacių propaganda naudojo dabartines JAV reklamos agentų rinkodaros technologijas, kurios rėmėsi paprastais žodžiais ir jų kartojimu, asocijuojant juos su emocijomis ir fobijomis. Dabar propagandos instrumentai daug rafinuotesni ir subtilesni nei nacių Vokietijoje. „Sutarimus gamina“ nebe valstybė, o šiandieninė viešųjų ryšių industrija. Ji tiesiogine to žodžio prasme gamina koncepcijas, jų priėmimą ir palankumą joms. Ji kontroliuoja žmonių protus ir idėjas. Tai didelis pranašumas prieš totalitarines valstybes, nes juk daug maloniau paklusti reklamai nei būti nukankintam. N. Chomsky ironiškai sako: „Propaganda demokratijoje yra tas pats, kas smurtas totalitarinėje valstybėje“.

Kaip gaminami susitarimai?

Edwardo S. Hermano ir Noamo Chomsky kyga „Gaminant susitarimą. Politinė žiniasklaidos ekonomija“ („Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media“, Pantheon 1988) tiria žiniasklaidos kuriamą nuomonių formavimą ir lygina jį su propagandos modeliu.

„Susitarimų gamybos“ modelis bando aiškinti propagandos veikimą ekonominėmis kategorijomis. Jis teigia, kad informacija, prieš patekdamą vartotojui, pereina penkis filtrus, kurie tą informaciją iškreipia.

1. Pirmasis filtras – nuosavybės filtras. Didžioji žiniasklaidos dalis priklauso stambioms korporacijoms ir yra smarkiai jų įtakojama. Ginčai žiniasklaidoje virsta ginčais tarp stambių kompanijų.

2. Antrasis filtras – finansiniai resursai. Žiniasklaidos turinys dažnai priklauso ne nuo skaitytojų, o nuo reklamos užsakovų. Vienas verslas (laikraštis) parduoda produktą (skaitytojus ir auditoriją) kitam verslui (reklamos užsakovui), o kad šis jį mieliau pirktų, produktas adaptuojamas pagal pirkėjo norus, t.y. laikraštyje pateikiama ta informacija, kokios nori reklamos užsakovai.

3. Trečiasis filtras – dominuojantis informacijos šaltinis. Verslas ir valstybė yra patys didžiausi informacijos šaltiniai, todėl didžiulis srautas informacijos, patenkančios į žiniasklaidą, yra iškreipiamas nuo pat pradžių – pačiame jos šaltinyje. Žiniasklaida ima atstovauti informaciniam verslo ir valstybės interesams.

4. Ketvirtasis filtras – suinteresuotos „spaudimo grupės“. Tokios grupės – tai stambios viešųjų ryšių agentūros, aukšti politikai, transnacionalinių korporacijų ryšių su visuomene skyriai, valdantys informacijos srautus. „Spaudimo grupės“ organizuoja kryptingas viešųjų ryšių kampanijas, pateikia žiniasklaidai tendencingą ir vienpusę informaciją, „spaudžia“ žiniasklaidos priemones ją paviesti. Tai gali būti paprasčiausias skambutis iš Pentagono ar Seimo, Obamos ar Pakso rinkimų štabo pranešimas spaudai.

5. Penktasis filtras – bendros koncepcijos, ribojančios informacijos sklaidą. Čia kalbama ne tiek apie bendras taisykles visiems žurnalistų profesijos atstovams, pvz., žurnalistų etikos kodeksą, kurio šiaip ar taip dažniausiai niekas nesilaiko. Penktasis filtras labiau apibrėžiamas politiškai korektiškų temų propagavimu ir politiškai nekorektiškų temų vengimu. Pavyzdžiui, prieš keletą dešimtmečių Amerikoje vyravusi polikorektiška antikomunizmo tema peraugo į dirbtinai propaguojamą antiterorizmo temą, o Lietuvos žiniasklaidoje šiuo metu sutartinai vengiama kalbėti apie kolektyvinę nuosavybę ir fašizmo apraiškas tarpukaryje.

Taigi „susitarimų gamybos“ arba propagandos modelis bando aprašyti, kaip žiniasklaida virsta „ketvirtąja valdžia“ - decentralizuota, bet galinga propagandos sistema, kuri gali užtikrinti visuomenės elitui reikalingą visuomenės pritarimą (konsensą), apriboti viešas diskusijas iki tokių, kurios atitiktų visuomenės elito interesus ir taip įgautų „demokratinio susitarimo“ pavidalą. Šiuos modelius N. Chomsky bei E. Hermanas bandė patikrinti empiriškai. Jie nagrinėjo po du panašius įvykius, kurie skiriasi tik valstybės interesų santykiu su jais. Pavyzdžiui, kada nusikaltimą įvykdo „oficialus priešas“ (pvz., politinė opozicija nužudo žurnalistą), spauda šį įvykį itin išplėtoja ir jam skiria didžiulį dėmesį, tačiau kai identišką nusikaltimą įvykdo vietinė valdžia ar jos sąjungininkai, šis faktas tarsi „praslysta“ arba greitai „pradanginamas“.

Praktinis tyrimas 1.

Vietnamo karas Amerikos žiniasklaidoje

Vietnamo karas Amerikos žiniasklaidoje – klasikinis Amerikos propagandinės sistemos pavyzdys. Didžiojoje („mainstreaminėje“) – New York Times, CBS ir kitoje – žiniasklaidoje vyko karšti debatai dėl karo. Ginčijosi žmonės, pasidalinę į dvi stovyklas – „balandžius“ ir „vanagus“. „Vanagai“ tvirtino: „Jei kariausime, tai tikrai laimėsime“. „Balandžiai“ jiems oponavo: „Net jei kariausime, tai turbūt bus per brangu, be to, turbūt išžudysime per daug žmonių“. Abi pusės gerai sutarė dėl vieno svarbiausio

dalyko: Amerika turi teisę į agresiją prieš Vietnamą. „Balandžiai“, kaip ir „vanagai“, atsisakė pripažinti agresijos faktą. Amerikos kareivių buvimą Vietname abi pusės vadino „gynimu“, standartine orveliška maniera žodį „agresija“ pakeisdami žodžiu „gynyba“.

Debatuose niekas nepateikė argumento, kad JAV, nors ir laimėtų karą, tačiau tai būtų neteisinga. Tokia pacifistinė pozicija didžiojoje Amerikos žiniasklaidoje nebuvo pristatyta iš viso.

1987 m. N. Chomsky, rašydamas straipsnį „Propaganda, amerikietiškas stilius“, atliko empirinį tyrimą. Štai jo rezultatai: „Jei paimtumėte Amerikos istorijos knygą ir pažvelgtumėte į Vietnamo karą, nerastumėte tokio įvykio, kaip JAV įvykdytas Vietnamo užpuolimas. Pastaruosius 22 metus didžiojoje žiniasklaidoje ir mokslinėse knygose aš bergždžiai ieškojau nors vienos žinutės apie „Amerikos invaziją į Vietnamą“ arba „Amerikos agresiją Vietname“. Deja, Amerikos doktrininėje sistemoje tokio įvykio nėra. Jis išnykęs iš istorijos, prasmegęs į orvelišką atminties duobę“.

Praktinis tyrimas 2.

Nikaragvos karas Amerikos žiniasklaidoje

1986 m. kovo mėnesį Amerikos kongresas balsavo dėl pagalbos Nikaragvos kontroms, siekiančioms nuversti sandinistų režimą. N. Chomsky atliko tyrimą, kaip Amerikos žiniasklaida nušviečia Vašingtono administracijos viešųjų ryšių kampaniją dėl teigiamo visuomenės požiūrio į tokią JAV pagalbą svetimos šalies kariniams daliniams. N. Chomsky studijavo du nacionalinius laikraščius – „Washington Post“ ir „New York Times“. Štai jo išvados: „Sausį, vasarį ir kovą aš skaičiau kiekvieną jų vedamąjį, nuomonių skyrelį ir jų pačių autorių parašytas skiltis. Iš viso buvo 85 skiltys. Visos jos buvo nukreiptos prieš sandinistus. Ta tema buvo netoleruojama jokia diskusija. Tikrindamas 85 vedamuosius, ieškojau ir dviejų pripažintų faktų:

1. Sandinistų valdžia neorganzuoja savo šalies gyventojų skerdynių,
2. Nikaragvos valdžia bando įdiegti socialinę vargšų rūpybą.

Faktas, kad sandinistai radikaliai skiriasi nuo mūsų Centrinės Amerikos sąjungininkų (Hondūro, Gvatemalos ir Salvadoro) ir nežudo savo gyventojų, nebuvo paminėtas nė karto. Apie tai, kad jie vykdė socialines reformas vargšams, buvo užsiminta du varganus kartus. Dvi frazės iš 85 skilčių viena kritinė tema ir nulis frazių – kita.

Vėliau peržiūrėjau vedamuosius apie Salvadorą ir Nikaragvą nuo 1980 metų iki dabar: iš esmės ta pati dainelė. Nikaragva, puolama regioninės supergalios, 1985 m. spalio 15 d. padarė tai, ką mes padarėme Havajuose Antrojo pasaulinio karo metu: įvedė apgulties padėtį. Pagrindinėje Amerikos žiniasklaidoje kilo didelis skandalas – vedamieji, pasmerkimai, įrodinėjimai, kad sandinistai yra totalitarinio stalinizmo monstrai, ir taip toliau.

Po dviejų dienų, 1985 m. spalio 17-ąją, apgulties padėtį atnaujino Salvadoras. Įvesta 1980 m. kovą ir po to kas mėnesį atnaujinama, Salvadoro apgulties padėtis buvo daug žiauresnė nei Nikaragvos. Buvo blokuojama judėjimo laisvė ir beveik visos pilietinės teisės. Tokiomis sąlygomis JAV išlavinta ir organizuota armija vykdė kankinimus ir žudynes.

„New York Times“ apgulties padėtį Nikaragvoje laikė dideliu žvėriškumu. Salvadoro apgultis, daug žiauresnė savo metodais, niekada nebuvo paminėta 160 „New York Times“ vedamųjų apie Nikaragvą ir Salvadorą iki dabar (1986-ųjų vidurio)“.

Praktinis tyrimas 3.

Gruzijos ir Rusijos karas Lietuvos žiniasklaidoje

2008 m. rugsėjo 10 d., praėjus daugiau nei mėnesiui po Gruzijos ir Pietų Osetijos karinio konflikto pradžios, JAV gynybos sekretoriaus pavaduotojas politiniams klausimams Ericas Edelmanas pripažino faktą, kad Gruzija užpuolė Cchinvalį, ir pareiškė: „Gruzijos valdžios sprendimas panaudoti jėgą konflikto zonoje buvo neprotingas. Mes apgailestaujame, kad Gruzija panaudojo artileriją ir reaktyvines raketų sistemas gyvenamuosiuose rajonuose bei netoli Rusijos taikdarių bazių. Mes nepalaikome tokių veiksmų“ (2008.09.11, delfi.lt).

Aišku, vyks ilgas tyrimas, siekiantis nustatyti, kas iš tikro pradėjo karinį konfliktą. Bet šio tyrimo išvados šiuo atveju ne tiek svarbios. Mane domina tik šio konflikto nušvietimo skirtumai Vakarų Europos ir Lietuvos žiniasklaidoje. Jei didžioji Vakarų Europos (ypač Vokietijos ir Prancūzijos) žiniasklaida daugiau ar mažiau informavo apie 2008.08.08 naktį Gruzijos karinių pajėgų pradėtą

Cchinvalio šturmą, tai Lietuvos žiniasklaidoje vienareikšmiškai vyravo nuomonė, kad agresiją prieš Gruziją pradėjo Rusija. Tik rugsėjo pradžioje didžiojoje Lietuvos žiniasklaidoje pasirodė keletas straipsnių (A. Maldeikienė, A. Račas), kuriuose pabrėžiama tendencinga ir vienpusė lietuviškos žiniasklaidos pozicija Gruzijos-Rusijos konflikto atžvilgiu, pavadinta „žaidimu į vienus vartus“.

Vadovaudamasis N. Chomskio pavyzdžiu, atlikau 5 didžiųjų Lietuvos internetinių portalų tyrimą – delfi.lt, lrytas.lt, balsas.lt, alfa.lt ir bernardinai.lt. Išnagrinėjau visus šių portalų straipsnius nuo 2008.08.08 iki 2008.08.22, kuriuose kalbama apie š.m. gegužės 8-ąją prasidėjusį karinį Gruzijos-Pietų Osetijos-Rusijos konfliktą. Ieškojau frazių, teigiančių, kad „Gruzija įsiveržė į Pietų Osetiją“, „Gruzija atakavo Cchinvalį, „Gruzija užpuolė Pietų Osetiją“, „Gruzija pradėjo karo veiksmus Pietų Osetijoje“, ir joms artimų teiginių.

Šios frazės minėtuose interneto portaluose keletą kartų sutinkamos tik pačioje konflikto pradžioje:

1. 2008-08-08 naujienų agentūra BNS pavišino pranešimą „Gruzija pradėjo Pietų Osetijos puolimą ir apsupo separatistų sostinę“, kurį paskelbė zebra.lt. Šiek tiek modifikuotą pranešimą pavišino bernardinai.lt „Gruzinių pajėgos apsupo Pietų Osetijos sostinę ir sieks atkurti konstitucinę tvarką“.

2. 2008.08.08 00:16 balsas.lt pavišino informacinę žinutę „Gruzija įsiveržė į separatistinę respubliką“

3. 2008.08.08 10:55 tv.delfi.lt paskelbė trumpą video žinutę „Gruzija pradėjo Cchinvalio puolimą, Rusija bombardavo Gruzijos miestą bei gruzinių pozicijas“

4. 2008-08-08 15:02 alfa.lt paskelbė K. Girmiaus straipsnį „Dėl Gruzijos puolimo Lietuva liko kvailio vietoje“.

Vėlesniuose visų penkių portalų straipsniuose šios frazės neminimos nė karto. Tuo tarpu frazės „Rusija įsiveržė į Gruziją“, „Rusija atakavo Gruziją“, „Rusija užpuolė Gruziją“, „Rusija pradėjo karo veiksmus Gruzijoje“ nuo 2008.08.08 iki 2008.08.22 šiuose portaluose sutinkamos 257 kartus. Tyrimo rezultatas: Gruzijos puolimas, ataka, įsiveržimas, pradėti karo veiksmai minimi 4 kartus, o Rusijos puolimas, ataka, įsiveržimas, pradėti karo veiksmai minimi 257 kartus. Rezultatas 4:257.

Be to, nustačiau ir fotografijų, vaizduojančių sugriautus Pietų Osetijos ir Gruzijos miestus, skaičių šiuose portaluose. Tyrimo rezultatas: fotografijose užfiksuoti karo nelaimių Pietų Osetijoje vaizdai – 2, fotografijose užfiksuoti karo nelaimių Gruzijoje vaizdai – 118. Rezultatas 2:118.

Vietoj išvadų

Noam Chomsky: „Propaganda demokratijoje yra tai, kas prievarta yra totalitarizme. JAV ir kitur ši technika išstobulinta iki aukštojo meno lygmens, daug aukštesnio, nei svajojo Orwellas. Apsimestinio nuomonių skirtumo šūksniai – tai viena iš subtilesnių priemonių, nors paprastai melas, slopinimas ir kitos šlykščios priemonės taip pat labai efektyvios“ („Propaganda, amerikietiškas stilius“).

Darius Pocevičius